

Aytən ƏHMƏDOVA

**ƏZİZ ƏFƏNDİZADƏNİN AZƏRBAYCAN DİLİ
TƏLİMİNİN METODİK PRİNŞİPLƏRİ HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏRİ**

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются принципы методики обучения Азербайджанского языка выдающегося Азербайджанского профессора методиста Азиза Афандизаде. Во время исследований кроме статей ученого которые были напечатаны в журнале "Обучение Азербайджанского языка и Литературы"(1986), также были анализированы другие исследования ученого на эту тему.

Ключевые слова: Азиз Афандизаде, обучения Азербайджанского языка, Методологические принципы

SAMMARY

Prominent methodist prof. Aziz Afandizade's assessment of the methodical principles of Azerbaijani teaching is being investigated in this study. During the research, the articles published in the journal "Teaching Azerbaijani Language and Literature" (1986) as well as other works on this subject have been analyzed.

Keywords: Aziz Afandizade, Azerbaijani, methodological principles.

Təlim metodları şagirdləri mülayən bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndirmək, bu prosesdə onları düzgün istiqamətləndirmək, dünyagörüşünü formalaşdırmaq üçün müəllimin istifadə etdiyi yollar, priyomlar və vasitələr sistemidir. Pedaqoji ədəbiyyatda təlim metodları və onların prinsipləri haqqında bir çox tədqiqatçı müxtəlif fikir və mülahizə irəli sürmüşdür. Didaktika sahəsinə böyük töhvələr vermiş alimlərimizdən biri də Əziz Əfəndizadədir.

Görkəmli alim Rəcəb Əfəndi Əfəndizadənin ikinci oğlu olan Əziz Əfəndizadə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, Azərbaycan dilçiliyi və didaktika sahəsində ardıcıl olaraq araşdırmalar apararaq 500-ə yaxın əsər, o cümlədən Azərbaycan dilinə aid 9 dərslik, 50-dən çox monoqrafiya, metodik vəsait yazmış və çap etdirmişdir. Prof. Əziz Əfəndizadənin zəngin elmi yaradıcılığı daha çox Azərbaycan dili təlimi sahəsində apardığı tədqiqatları ilə diqqəti cəlb edir.

"Prof. Əziz Əfəndizadənin dilçiliyə dair tədqiqatlarında xarakterik cəhət bunda özünü göstərir ki, o, dilçiliyin, əsasən, mübahisəli və əhəmiyyətli olan məsələləri üzrə axtarışlar aparmağa meyl göstərir: kütləvi xarakterli məqalələrində də bu özünü aydın hiss etdirir. Onun müxtəlif illərdə mətbuatda, o, cümlədən də Azərbaycan Elmlər Akademiyasının xüsusi nəşrlərində də çap olunmuş – "Niq Mədəniyyəti" (1954), "Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasının layihəsi haqqında" (1957), "İki termin haqqında" (1960), "Azərbaycan dilinin ədəbi tələffüz qaydaları haqqında" (1969), "İntonasiya nədir?" (1976), "Dilçilik terminlərindən istifadə məsələsi" (1987), "Əlifbadan əlifbaya və vəzifələrimiz" (1992) və başqa məqalələr buna misal ola bilər". (5.163)

Yaradıcılığı boyu Azərbaycan dili təliminin metodikası, bu sahədə olan problemlər və onların həlli yolları Əziz Əfəndizadənin maraq dairəsində olmuşdur. Ona görə də görkəmli alimin zəngin elmi yaradıcılığında daha çox Azərbaycan dilinin təlimi sahəsində apardığı tədqiqatlar diqqətə layiqdir.

Əziz Əfəndizadə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası sahəsində ardıcıl və sistemli araşdırmalar aparmışdır. İlk dəfə olaraq Azərbaycan dili fənninin praktiki və aktual məsələlərinin həllinə nail olmuşdur. Əziz Əfəndizadəyə görə bu məsələləri pedaqoji və eksperimental yolla həll etmək olar.

Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası sahəsində ardıcıl və sistemli araşdırmalar aparan alim onun problemlərinin həllini təlimin praktik istiqamətini gücləndirməkdə görür, şagirdlərə əldə etdikləri nəzəri bilikləri təcrübədə tətbiq etmək bacarığı aşılamağa daha artıq diqqət yetirməkdən ibarət olduğunu qeyd edirdi. Bu göstərişdən maksimum bəhrələnmək Azərbaycan dili təliminin səmərəliliyini yüksəltməkdə başlıca şərtlərdən biridir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu fənnin təlimi nəticə etibarlı ilə praktik əhəmiyyət daşıyır; şagirdləri mükəmməl savada və yüksək niq mədəniyyətinə yiyələndirmək məqsədini qarşıya qoymuşdur.

Buna nail olmaq üçün dərs prosesində aparılan praktik işlərin həm kəmiyyətini artırmağa, həm də keyfiyyətini yüksəltməyə xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur. Bu sahədə müəllimin müvəffəqiyyəti təlim işini onun elmi əsaslar üzərində təşkil edə bilməsindən çox asılıdır. Bunun üçün o, ilk növbədə didaktikanın və Azərbaycan dili təliminin metodikasının müəyyənləşdirdiyi təlim prinsiplərini rəhbər tutmağı, bu fənn üzrə hər bölmənin, hər mövzunun xarakterinə uyğun daha optimal metod və priyomlar seçməyi bacarmalıdır.

Əziz Əfəndizadənin Azərbaycan dilinin təliminin metodik prinsipləri haqqında olan mülahizələri bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. Görkəmli alimin 1986-cı ildə dərc edilən, redaktor olduğu "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalının birinci

nömrəsində bu haqda olduqca dəyərli metodik mülahizələrin irəli sürüldüyü məqaləsi yer almışdır.

Görkəmli alim qeyd edir ki, müəllim unutmamalıdır ki, prinsiplər seçilmir, onlara istinaq edilir. Ancaq metod və priyomlar seçilir. Pedaqogika elminin müəyyənləşdirdiyi ümumdidaktik prinsiplər bütün təlim fənlərinə aiddir. Lakin bunlara universal prinsiplər kimi yanaşılır. Ona görə ki həmin prinsiplər ayrı-ayrı təlim fənlərinə, onların xarakterindən asılı olaraq, müxtəlif səviyyələrdə, müxtəlif şəkillərdə təsvir olunur.

Pedaqogika elminin müəyyənləşdirdiyi ümumdidaktik prinsiplər bütün təlim fənlərinə aiddir. Lakin Əziz Əfəndizadə bunlara universal prinsiplər kimi yanaşmağın doğru olmadığını, həmin prinsiplərin ayrı-ayrı təlim fənlərinə, onların xarakterindən asılı olaraq, müxtəlif səviyyələrdə, müxtəlif şəkillərdə tətbiq olunur.

Azərbaycan dili təliminin metodik prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi işinin əhəmiyyətindən ilk dəfə olaraq prof. Bəşir Əhmədov söz açmış və bu sahədə müəyyən işlər görmüşdür. Əziz Əfəndizadə də Bəşir Əhmədovun bu təşəbbüsü haqqında yazır : “Azərbaycan dili təliminin metodik (xüsusi) prinsiplərini müəyyənləşdirməyə ilk dəfə olaraq prof. Bəşir Əhmədov təşəbbüs göstərmişdir. O, “Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları” adlı əsərində bu dilin spesifik prinsipi olduğunu göstərir; dilin nəzəri məsələlərini şagirdin nitq praktikası zəminində şərh etmək prinsipi; təlimdə dilin vahid strukturuna əsaslanmaq prinsipi (bu prinsipə görə “dilnin bütün komponentlərini, nitqin növ və formalarını qarşılıqlı əlaqədə götürməli, fənlərarası əlaqəyə xüsusi diqqət yetirməli”). Müəllif belə hesab edir ki, öz əsərində geniş şəkildə əks etdirdiyi bu prinsiplərin əsasında Azərbaycan dili təliminin qanunları durur. Bəs həmin qanunlar hansılardır? Prof. Bəşir Əhmədov bu suala da cavab verməyə çalışmışdır. Lakin müəllifin istər “qanunlar”, istərsə də “prinsiplər” haqqındakı fikirləri nəzəri cəhətdən maraqla və qiymətli olsa da hələlik bunların mübahisəsiz olaraq qəbul etmək çətindir.” (1.4)

Əziz Əfəndizadəyə görə Azərbaycan dili təliminin metodik prinsiplərini müəyyənləşdirməkdə başlıca iki parametr 1) bu dilin təlimi qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələr; 2) Azərbaycan dilinin linqvistik baxımdan spesifikası əsas tutulmalıdır.

Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin sisteməlik kursun bölmələri bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə tədris olunmur, təlim prosesində onlardan bu və ya digərinin başqaları ilə əlaqələndirilməsinə mühüm bir tələb, yəni metodik prinsip kimi yanaşılır. Elə buna görədir ki, Azərbaycan dilindən hər bir dərslər bu fənnin müxtəlif bölmələrinin məcmusunu əhatə edən təlim prosesi kimi təzahür edir. Məsələn, dərslər əsas mövzusu fonetikaya aiddirsə, bu zaman mütləq orfoqrafiya, orfoepiya, leksika, hətta bəzi hallarda qrammatika, üslubiyyat, durğu işarələri üzrə də müəyyən iş aparılması bir ehtiyac kimi qarşıya çıxır.

Əziz Əfəndizadə həmçinin qeyd edir ki, nəzəri biliklər əsasında bacarıq və vərdisləri formalaşdırmaq üçün çox geniş imkanlar vardır. Bu imkanları aşağıdakı kimi izah edir:

1. Nəzəri materialların kombinə edilmiş dərslərdə tədrisi zamanı dərslər saatına qənaət edilərək, praktik işlərin görülməsinə daha çox vaxt ayırmaq mümkündür. Bununla da şagirdlərdə yeni biliklərin nitq praktikasında tətbiqinə aid olan bacarıqlara yiyələnməsinə səbəb olur.
2. Bilik, bacarıq və vərdislərin möhkəmləndirilməsi üçün hər sinif üzrə program materialları formalaşdırılaraq müvafiq dərslər saatları ayrılır. Bu cür dərslər saatlarının ayrılması yeni biliklərin qazanılması ilə yanaşı, həm də keçilən dərslərin yenidən təkrarına səbəb olur. “Çalışma dərsləri” adlandırılan bu dərslərin məzmunu başqa-başqa çüxtəlif növlü çalışmalardan təşkil olunur.

3. Müəllim şagirdlərin istər yazılı, istərsə də şifahi nitqinə nəzarət edərək yol verilən nitq qüsurlarının aradan qaldırılmasına ciddi şəkildə diqqət yetirməklə, şagirdlərdə müvafiq bilik və bacarıqların formalaşdırılmasında olduqca əhəmiyyətli rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi jurnalı. № 1 1986
2. Əfəndizadə Ə. Düzgün yazı təliminin elmi əsasları. 1975
3. Əfəndizadə Ə. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi. 1976
4. Əfəndizadə Ə. V-VII siniflərdə orfoqrafik səhvlər və onlara qarşı mübarizə yolları. 1984
5. Məmmədova A. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi. 2015